

Кривенко Ірина Степанівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та психотерапії
Український католицький університет,
Львів, Україна
ORCID ID 0000-0002-7558-5440
i.horbal@ucu.edu.ua

Катаран Софія Тарасівна

магістрантка кафедри психології та психотерапії
Український католицький університет,
Львів, Україна
kataran@ucu.edu.ua

ОСОБИСТІСНИЙ НАРЦИСИЗМ МОЛОДІ: СТАТЕВО-ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Нарцисизм як феномен, раніше широко аналізований головню в дискурсі клінічної психології та психотерапії, наразі привертає увагу як позбавлене патологічного змісту явище, що є утворенням-реакцією на вимоги сучасності. У роботі розглянуто “здоровий” аспект нарцисизму як особистісного утворення, головна функція якого – підтримування цілісного позитивного образу себе, збереження та усвідомлення власної цінності. Мета статті полягає у виявленні відмінностей між типами (маніфестаціями) особистісного нарцисизму в молодих осіб з різною гендерною ідентичністю. Для діагностики різних аспектів нарцисизму в ході емпіричного дослідження використано блок українських версій мовно-культурних адаптацій методик: Особистісний опитувальник нарцисизму (NPI-16) та Шкала сенситивного нарцисизму (HSNS), Статеворольовий опитувальник С. Бем (BSRI) та проективна вербальна методика “Хто я?” М. Куна і Т. Мак-Партланда, що дало змогу констатувати низку важливих закономірностей. У цілому молодь має середні показники особистісного нарцисизму, дещо більш виражена його сенситивна форма. Незалежно від статі вираженість маскуліних рис прямо корелює з рівнем грандіозного особистісного нарцисизму та обернено – з мірою прояву сенситивної форми нарцисизму. Попри спорідненість маскуліності і грандіозного нарцисизму в аспекті позитивного Я-образу деякі його аспекти, а саме соціально- та сімейно-рольові, відрізняються. У фемінних осіб, порівняно з іншими типами гендерної ідентичності, вищий рівень вразливого (сенситивного) нарцисизму, що не збігається з результатами, отриманими західними дослідниками та може зумовлюватися культурною специфікою. Дані про більш виразний прояв грандіозного нарцисизму в досліджуваних з недиференційованою гендерною ідентичністю (низькі показники фемінності і маскуліності) привертають увагу фахівців та відкривають перспективи вивчення особливостей нарцисизму в контексті явищ гендерної невідповідності.

Ключові слова: особистісний нарцисизм; грандіозний нарцисизм; сенситивний нарцисизм; гендерна ідентичність; маскуліність; фемінність.

Iryna S. Kryvenko

PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychology and Psychotherapy
Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-7558-5440
i.horbal@ucu.edu.ua

Sofiya S. Kataran

Master's program student of the Department of Psychology and Psychotherapy
Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukraine
kataran@ucu.edu.ua

NARCISSISM AS A PERSONALITY TRAIT OF YOUTH: SEX AND GENDER ASPECTS

Abstract. Narcissism as a phenomenon, widely analyzed mainly in the discourse of clinical psychology and psychotherapy, begins to attract attention as the one without any pathological content that appears as a reaction to the demands of nowadays. The paper considers the “healthy” aspect of narcissism as a personality construct, the main function of which is to maintain a holistic positive self-image, to preserve and recognize one’s own worth. The aim of the article is to define the differences between types (manifestations) of the personality’s narcissism in young adults with different gender identities. An empirical study using a block of Ukrainian versions of questionnaires to diagnose different aspects of narcissism – Narcissistic Personality Inventory (NPI-16) and the Hypersensitive Narcissism Scale (HSNS), a Bem Sex and Role Inventory (BSRI), and a projective verbal test “Who Am I?” by M. Kuhn and T. McPartland, gave an opportunity to disclose a number of patterns. Generally, youth have an average level of personal narcissism, although its sensitive form has somewhat higher levels. It is revealed that, regardless of sex, the more the masculine traits are developed, the higher the level of grandiose personal narcissism is, and, on the opposite, the lower the level of vulnerable narcissism is. Despite the closeness of masculinity and grandiose narcissism in the aspect of a positive self-image, some other aspects, mainly perceived social and family roles, are different. Among the feminine individuals, compared to the other types of gender identification, the highest level of vulnerable (sensitive) narcissism is found, which is the different result compared to the one obtained in Western studies, and may be explained by the cultural differences in respondents. The data on the more expressive manifestation of grandiose narcissism in undifferentiated in the gender aspect respondents (who show the low levels of both masculinity and femininity) attracts attention and opens an opportunity to study the peculiarities of narcissism in the context of gender incongruence.

Keywords: narcissism as a personality trait; grandiose narcissism; vulnerable narcissism; gender identity; masculinity; femininity.

Постановка проблеми. Актуальні соціокультурні умови, що траншують цінність соціального успіху, влади і краси, змушують людину постійно прагнути досконалості, утримувати високу самооцінку. Нарцисизм як комплекс особистісних рис і процесів виконує ряд важливих функцій, зокрема щодо забезпечення та підтримування цілісного образу себе, переживання й усвідомлення Я, власної цінності, які, безумовно, є важливими умовами психічного здоров'я. Як особистісна диспозиція, базовий нарцисизм покликаний забезпечувати ці функції, утім не завжди їх виконує, адже має різні форми та міру маніфестації. Особистісний нарцисизм закладається в ранньому дитинстві, як і інші аспекти ідентичності людини, тому у фокусі цього дослідження – гендерна ідентичність та образ Я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Явище нарцисизму здавна є предметом досліджень, однак у сучасній психології досі займає чільне місце як широкий і неоднозначний конструкт. Ames, Rose та Anderson (2006) визначають його як важливий комплекс особистісних рис та процесів, що охоплюють грандіозне і водночас вразливе почуття власної величі, захоплення ідеєю успіху та прагнення визнання (р. 440-441). У своїх трактуваннях вони посилаються на динамічну саморегуляторну теорію (Morf, & Rhodewalt, 2001), у якій ідеться про те, що нарцисизм є мотиваційним самоутворенням з інтраособистісних когнітивних та емоційних процесів і стратегій регулювання міжособистісної взаємодії. Крихка концепція Я таких людей постійно потребує зовнішнього схвалення, тому їхня активність цілком орієнтована на його здобуття. Оскільки інші люди

при цьому сприймаються не як цінні самі по собі, а лише з огляду на те, надають вони належне позитивне підкріплення чи ні, така мотивація нерідко стає контрпродуктивною і це ще більше підриває образ Я.

Міф про Нарциса, переказаний у “Метаморфозах” римським поетом Овідієм (який, власне, і дав назву феномену, що в психологічній літературі вперше згадується в працях Х. Елліса у контексті автоеротизму (Campbell, & Foster, 2007)), має доволі однозначний зміст та вказує на деструктивність явища: вродливий, проте егоїстичний і самозакоханий юнак, який відштовхує всіх дівчат, що захоплюються ним, помирає від любові до власного відображення у джерельній воді. Отож поняття “нарцисизму” як у побутовому мисленні, так і в значній частині праць має виключно негативну семантичну конотацію, а, як зрозуміло із промовистої назви книги сучасних провідних дослідників цієї проблематики – “The narcissism epidemic” (Twenge, & Campbell, 2009), нарцисизм є явищем, якого слід хоча б, щонайменше, остерігатися.

Попри, на перший погляд, зрозумілість, феномен нарцисизму є складним утворенням. Його можна охарактеризувати з різних сторін, зокрема зосереджуючись на його ознаках (нормальний або патологічний), фенотипі (грандіозний або вразливий, сенситивний), мірі вираження особистісних характеристик (явний або прихований) (Wolven, 2015). З. Фройд був першим, хто розділив нарцисизм на патологічний і здоровий (вторинний і первинний, базовий), відвівши останньому чи не найголовнішу роль у нормальному психічному розвитку особистості (Свинаренко, 2016), адже на ньому “тримається” позитивне самоствавлення. На думку Х. Когута, це явище є механізмом регуляції самооцінки особистості, що, безперечно, служить здоровому психологічному розвитку Самості (Клименко, 2017).

Останнім часом дослідники все більше уваги приділяють “здоровій” стороні цього конструкта як особистісної диспозиції (Клепикова 2011; Клименко, 2017; Фоменко, 2014; Miller, & Campbell, 2008), наголошуючи на тому, що деякі з нарцистичних механізмів забезпечують успішність і є конструктивними. Спираючись на ідеї сучасних дослідників, ми оперуватимемо категорією “особистісний нарцисизм”, що трактується як особистісний конструкт, основна роль якого полягає у використанні людиною особливої стратегії саморегуляції для підтримки неусвідомленого позитивного самоствавлення, гармонійного та інтегрованого стану цілісності Я, упевненості в собі, що загалом відіграє важливу роль у здоровому психічному розвитку особистості, допомагає адаптації до навколишнього середовища, підтримує почуття внутрішньої стабільності та забезпечує психологічне благополуччя (Joff, & Sandler, 1967; Клепикова, 2011; Фоменко, 2014). Таке трактування явища має також емпіричне підкріплення: високий рівень непатологічного грандіозного нарцисизму обернено корелює з нейротизмом та депресією і прямо – з екстраверсією (Raskin, & Hall, 1979). Також особистісний нарцисизм визнають джерелом формування тривалих теплих міжстатевих стосунків (Свинаренко, 2016).

Нарцисизму притаманні дві форми вираження (типи, маніфестації) – грандіозна і сенситивна (Wolven, 2015). У більшості літературних оглядів їх характеризують як крайні ступені вираження. Так, грандіозний нарцисизм проявляється в безпосередньому вираженні ексгібіціонізму, самовпевненості, егоїстичності, маніпулятивній поведінці для привернення уваги та задоволення потреби в захопленні інших (Besser, 2010). Сенситивний нарцисизм розкривається, з одного боку, через спільне несвідоме почуття величчя, фантазії щодо власної грандіозності, з другого боку, свідомо і відкрито – через брак упевненості в собі, безініціативність, почуття неповноцінності. Серед особистісних характеристик також виділяють гіперчутливість, тривожність, страх втратити міжособистісні стосунки, адже саме вони підтримують роздуте Его. Більше того, вони мають спільну з “грандіозними нарцисами” схильність до експлуататорства і прагнення влади над іншими (Wink, 1991; Wolven, 2015). Фактично за описаними маніфестаціями особистісного нарцисизму стоять різні способи – ментальні і поведінкові – підтримання позитивного Я-образу: або через активне “виборювання” захоплення й уваги від інших шляхом демонстрування високих досягнень та успіхів, або через створення образу власної неспроможності й нікчемності, щоб отримати від інших підтвердження протилежної точки зору, у фокусі якої буде Селф. Тим самим, незалежно від типу, особистісний нарцисизм передбачає використання зовнішньої оцінки власного Я задля підтримки його цілісності і позитивності.

Отже, хоч у психології є своєрідна “традиція” асоціювати нарцисизм із дефіцитарним психічним і соціальним функціонуванням, він служить для підтримки позитивного образу Я. Чимало досліджень надають емпіричні докази того, що грандіозний нарцисизм прямо корелює з численними змінними, які описують суб’єктивне благополуччя та психологічне здоров’я (Sedikides, Rudich, Gregg, Kumashiro, &

Rusbult, 2004; Kaufman, Weiss, Miller, & Campbell, 2018). Сенситивний нарцисизм має менш позитивне “обличчя” серед науковців, які констатують його зв’язки з високим рівнем нейротизму (Miller, & Campbell, 2008; Allroggen, Rehmann, Schürch, Morf, & Kцlch, 2018), інтровертованістю, сором’язливістю, тривожністю, пасивною агресивністю, унікальною поведінкою, низькими самооцінкою та благополуччям (Rogoza, Ęmojtel-Piotrowska, Kwiatkowska, & Kwiatkowska, 2018), низькою психопатологічних симптомів (Miller et al., 2011; Zajenkowski, & Szymaniak, 2019). А втім, хоча у зазначених авторів можна натрапити на думку, що із двох типів нарцисизму грандіозний є “здоровим”, а вразливий – патологічним, клінічним – саме надмірний прояв рис останнього знайшов відображення в діагностичних критеріях нарцисичного розладу особистості за DSM-5 (American Psychiatric Publishing, 2013), а оберненої статистично значущої кореляції між ними не виявлено (Wink, 1991; Hendin, & Cheek, 1997), тож трактування їх лише під таким кутом зору виглядало б занадто спрощеним. Тому ми роглядаємо обидві маніфестації нарцисизму – грандіозну і вразливу – передусім як прояви особистісної диспозиції, а не як ознаки патології чи схильності до неї. Імовірно, надмірна вираженість однієї із цих рис може призводити до клінічних форм прояву нарцисизму, однак такий аспект не є наразі у фокусі актуального дослідження.

Серед численних аспектів вивчення нарцисизму як особистісної риси – відмінності його прояву в осіб різної статі. Як не дивно, результати досліджень з цього питання доволі одноставні: метааналіз продемонстрував, що показник грандіозного нарцисизму в чоловіків дещо вищий, ніж у жінок, тоді як відмінностей у цих групах щодо рівня сенситивного нарцисизму не виявлено (Grijalva et al., 2015). І хоча, аргументуючи міжстатеві відмінності в проявах нарцисизму, дослідники звертаються до біосоціальних (Grijalva et al., 2015) та ґрунтованих на них поведінкових (Campbell, & Foster, 2007) особливостей чоловіків і жінок, окремі дослідження власне гендерних ролей і типів нарцисизму нам не траплялися. Водночас доцільно було б зробити припущення про деяку спорідненість цих особистісних конструктів. Зокрема, становлення гендерної ідентичності як аспекту самосвідомості, результату ототожнення особистістю себе з певною статтю відбувається з раннього дитинства. Унаслідок цього з’являється ставлення до себе як до представника певної статі, з чим пов’язане засвоєння відповідних цій статі форм поведінки (біологічний компонент), а також формування інтеріоризованих психологічних рис – маскулінних, фемінних чи андрогінних (культурний компонент) (Бем, 2004; Воронина, 2000). Згідно з описаною вище психоаналітичною візією нарцисизму його корені також сягають глибокого дитинства, адже позитивне самоставлення формується в результаті інтералізованого ставлення об’єктів прив’язаності. До того ж обидва аналізовані феномени однаково стосуються людської самосвідомості. Саме формування статево-гендерної ідентичності, що остаточно відбувається на завершальному етапі едипальної фази розвитку, уможливує завершення формування всієї цілісної ідентичності особистості, а тому відіграє важливу роль у функціонуванні базового нарцисичного відчуття власного Я, своєї цінності, у підтримці нормальної любові до себе у всіх аспектах життя (Фоменко, 2014; Соколова, & Чечельницькая, 2001).

Мета статті – виявити відмінності між типами (маніфестаціями – грандіозною і сенситивною) особистісного нарцисизму в молодих осіб з різною гендерною ідентичністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вивчення різних аспектів особистісного нарцисизму було використано дві методики в українськомовній культурній адаптації І. Кривенко, О. Сенік та Н. Пилат (наразі готуються до друку, тексти методик і показники надійності надано авторами): *Особистісний опитувальник нарцисизму* – англ. Narcissistic Personality Inventory, NPI-16 (Ames, Rose, & Anderson, 2006)), призначений для вимірювання “грандіозних” проявів нарцисизму (показник б-Кронбаха – 0,63); *Шкала сенситивного нарцисизму* – англ. Hypersensitive Narcissism Scale, HSNS (Hendin, & Cheek, 1997), яка дає змогу виявити міру прояву рис вразливого або сенситивного нарцисизму (показник б-Кронбаха – 0,60).

Окрім інформації про стать досліджуваних, було отримано інформацію щодо їхньої гендерної самоідентифікації. Статєво-рольовий опитувальник С. Бем (англ. Bem Sex-Role Inventory, BSRI) призначений для диференціації досліджуваних за соціобіологічним аспектом статі. Методика дає змогу виявляти ступінь вираженості маскулінних і фемінних характеристик (Говорун, 2002). У роботі на основі показників методики було проведено аналіз прояву різних аспектів нарцисизму в умовно маскулінних, фемінних, андрогінних (з високими показниками за обома шкалами) та гендерно недиференційованих (з

низькими показниками за обома шкалами) досліджуваних. Додатково для виявлення гендерних характеристик у структурі Я-концепції особистості було використано проєктивну вербальну методику “Хто я?” (Кун, & Мак-Партланд, 1984). Аналіз результатів за методикою проводився щодо трьох аспектів. Спочатку всі відповіді було категоризовано у шкали за структурою Я-концепції (Іванова, 2009): 1) “Рефлексивне Я” – відповіді досліджуваного, які позначають його ставлення до себе; 2) “Соціальне Я” – відповіді, що позначають соціальні, сімейні, професійні ролі; 3) “Фізичне Я” – стосуються зовнішньої оцінки себе; 4) “Матеріальне Я” – стосуються категорії “отримання чогось матеріального”; 5) “Активне Я” – позначають якусь дію; 6) “Комунікативне Я” – характеризують особу як соціальну, дружню тощо. Наступним кроком було виділення характеристик, які приписують собі досліджувані з погляду сімейних, професійних та соціальних ролей, адже вони лежать в основі гендерних відмінностей (Клецина, 2004). Нарешті, з огляду на базові гендерні стереотипи було виділено власне гендерні категорії. Так, до категорії “маскулінні риси” потрапляли такі характеристики себе, як “сміливий”, “захисник”, “вожак”, “рішучий” тощо; до категорії “фемінні риси” – “ніжний”, “співчутливий”, “сором’язливий”, “люблячий”, “мрійливий”; до категорії “гендерно нейтральні риси” увійшли ті відповіді досліджуваних, які неможливо було визначити як очікувано “чоловічі” або “жіночі”, наприклад: “цікавий”, “акуратний”, “доброзичливий”, “творчий”, “веселий”. У ході опрацювання результатів бралася до уваги як абсолютна кількість гендерно специфічних відповідей кожного досліджуваного, так і те, яка з гендерних ознак – маскулінна чи фемінна – була в списку 20-ти Я-характеристик вказана першою.

Дослідження проводилося впродовж лютого-березня 2019 р. у формі онлайн-опитування з використанням Google-форми. Учасники були попереджені про анонімність та конфіденційність результатів. У досліджувану групу увійшло 48 осіб. Середній вік досліджуваних становив 22,5 року (наймолодшому досліджуваному – 16, найстаршому – 32 роки). У дослідженні взяли участь 33 жінки і 15 чоловіків. Для опрацювання кількісних даних було використано непараметричні критерії в пакеті STATISTICA 8.0.

З’ясовано, що загалом у групі досліджуваних спостерігається невисокий рівень особистісного нарцисизму. Середнє значення грандіозного нарцисизму (на шкалі 0-1) Mean = 0,37, SD = 0,17; дещо більш виражений сенситивний нарцисизм – Mean = 29,27, SD = 5,04 (на шкалі 10-50); графік розподілу цієї ознаки (рис. 1) дещо зміщений праворуч, хоча в цілому можна стверджувати, що дані потрапляють у діапазон середніх значень. Як і в низці досліджень (Hendin, & Cheek, 1997; Miller et al., 2011), значущої оберненої кореляції між грандіозним і вразливим нарцисизмом не виявлено ($r = 0,23$, $p = 0,11$).

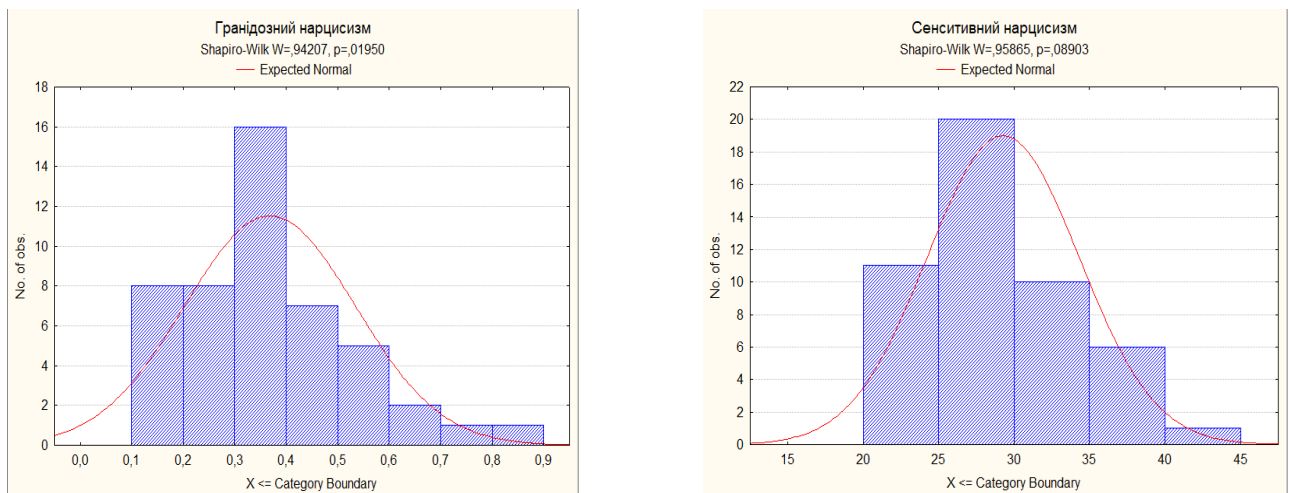

Рис. 1. Графіки розподілів значень за шкалами грандіозного і сенситивного нарцисизму в досліджуваній групі

Середні показники шкал “Маскулінність” (Mean = 4,90, SD = 0,66) і “Фемінність” (Mean = 4,90, SD = 0,54) за методикою С. Бем практично однакові, а це свідчить про те, що представники досліджуваної

групи виявляють тенденцію до андрогінії (рис. 2). Більша кількість фемінних, аніж маскулінних досліджуваних у групі пов'язана з нерівномірним міжстатевим розподілом, що може бути одним з обмежень цього дослідження.

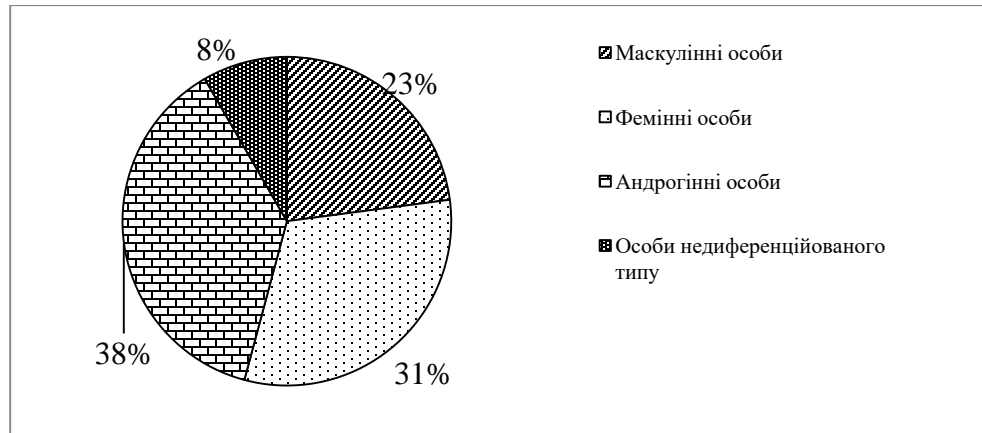

Рис. 2. Співвідношення досліджуваних за гендерними особливостями

Порівняльний аналіз за критерієм Манна – Уїтні не виявив суттєвих статистично значущих відмінностей серед досліджуваних як за рівнем грандіозного, так і за рівнем вразливого нарцисизму ($p < 0,05$). Водночас більш виразними є гендерні відмінності. У результаті кореляційного аналізу (рангова кореляція Спірмена) виявлено прямий статистично значущий зв'язок між шкалою статево-рольового опитувальника “маскулінність” і грандіозним нарцисизмом ($r = 0,56$), а також обернений зв'язок між тією ж шкалою та сенситивною формою вираження особистісного нарцисизму ($r = -0,48$) при рівні значущості $p < 0,05$. Тобто чим більш виражені у молодій людини (таких у досліджуваній групі більше серед чоловіків, що свідчить про доволі традиційний розподіл гендерних ролей) маскулінні риси, тим вищі в неї показники грандіозного і тим нижчі – вразливого нарцисизму.

Що ж до кореляцій грандіозного нарцисизму і маскулінності, то такі результати узгоджуються з даними інших дослідників (Клепикова, 2011; Campbell, & Foster, 2007; Grijalva et al., 2015): чоловіки мають більш виражений особистісний грандіозний нарцисизм, що Campbell, & Foster (2007, p. 130) пояснюють вищою самооцінкою та психологічною незалежністю чоловіків, встановленими в ході інших досліджень (хоча щодо останньої дані доволі суперечливі), а Клепикова – переважанням у чоловіків грандіозного почуття значущості (Клепикова, 2011, с. 6). Отож отримані результати дають змогу краще зрозуміти природу виявлених іншими дослідниками міжстатевих відмінностей у проявах особистісного нарцисизму: вони зумовлені радше соціальними, аніж біологічними аспектами статі.

Утім, інший бік нарцисизму – сенситивний – дещо по-іншому проявляє себе щодо показників гендерних ролей, аніж зазначається в дослідженнях щодо відмінностей його в осіб різної статі. Так, Grijalva et al. (2015) в ході метааналізу численних досліджень не виявили значущих відмінностей у чоловіків і жінок щодо міри прояву цього типу нарцисизму. Водночас з огляду на результати актуального дослідження можна констатувати, що чим більше в людини виражена маскулінність, тим нижчий у неї рівень вразливого нарцисизму ($r = -0,48$, $p < 0,05$). Порівняльний аналіз за критерієм Краскелла – Уолліса також показав, що у фемінних осіб порівняно з іншими типами гендерної ідентичності вищий рівень вразливого нарцисизму (рис. 3). Зважаючи, утім, на нечисленність досліджуваної групи, попри статистичну достовірність, результат не дає змоги зробити однозначні висновки щодо значення виявленої закономірності, а тому потребує верифікації в подальших дослідженнях.

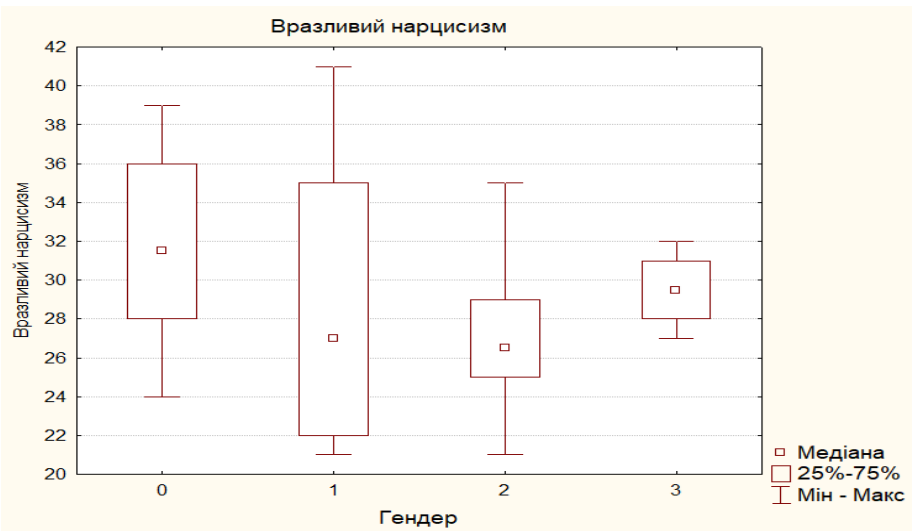

Рис. 3. Відмінності між фемінними (0), маскулінними (1), андрогінними (2) особами та особами гендерно недиференційованого типу (3) за вразливим нарцисизмом

На підставі аналізу особливостей Я-образу досліджуваних було виявлено низку характерних особливостей. З'ясовано, зокрема, що рівень грандіозного нарцисизму прямо корелює з виділеними нами (на основі тесту "Хто я?") показниками "Рефлексивне Я" ($r = 0,33$) і "Гендерно нейтральні риси" ($r = 0,31$, $p < 0,05$) (рис. 4). 3-поміж характеристик, включених у блок "Рефлексивне Я", досліджувані в основному обирали позитивні оцінки себе (добрий, хороший, розумний тощо). Отже, чим більшою мірою особа грандіозно нарцистична, тим більше вона описує себе категоріями, що характеризують її з позитивного боку, і тим більше вона шукає способів оцінити себе. У цьому уявленні про себе багато що свідчить про високу самооцінку, позитивне бачення себе, тенденцію до самозвеличення (self-entitlement). Імовірно, така позитивна оцінковість образу Я в осіб з високим рівнем грандіозного нарцисизму потрібна їм для отримання соціального схвалення, аби викликати захоплення ними, показати їх з позитивної сторони, що проявляється тотально, незважаючи, наприклад, на той факт, що участь у цьому дослідженні була анонімною і жодним чином не могла дати людині бажаного визнання і захоплення нею. До того ж висока самооцінка, яка простежується за змістом характеристик себе з позицій категорії "Рефлексивне Я", пояснює прямий зв'язок із рівнем маскулінних тенденцій ($r = 0,30$), що збігається з результатами інших дослідників, про які згадувалося вище. Фактично з отриманих результатів випливає, що маскулінні риси та риси грандіозного нарцисизму, зокрема прагнення до успіху, цілеспрямованість, упевненість у собі тощо, є основою позитивного самоствавлення і своєрідним підґрунтям, ядром високої самооцінки. У цьому аспекті можемо погодитися з ідеями деяких сучасних представників західної соціальної психології та психології особистості, які грандіозний нарцисизм трактують як позитивну особистісну диспозицію, що має конструктивні наслідки для самої людини (Campbell, & Foster, 2007; Miller, & Campbell, 2008; Rogoza, Ćemojtel-Piotrowska, Kwiatkowska, & Kwiatkowska, 2018; Zajenkowski, & Szymaniak, 2019).

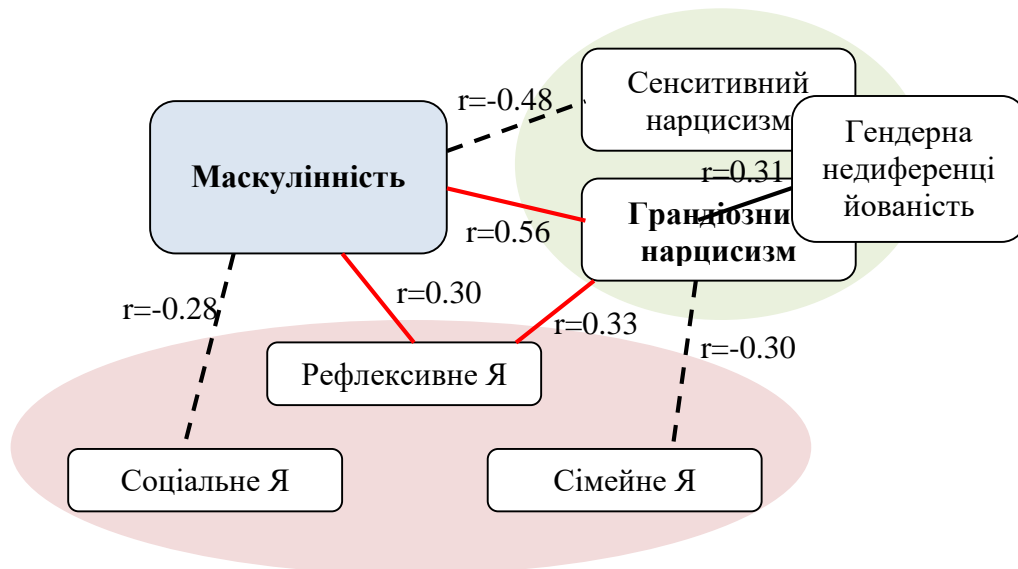

Рис. 4. Кореляційна плеяда особливостей особистісного нарцисизму, гендерної та інших складових ідентичності

Водночас виявлена нами пряма кореляція грандіозного нарцисизму та елементів Я-образу, які не мають чіткої гендерної ідентифікації (ідеться про досліджуваних із низькими показниками як маскулінності, так і фемінності), є певною мірою новим і неочікуваним результатом. З одного боку, “гендерно нейтральні” характеристики, якими описують себе досліджувані, у цілому також є практично виключно позитивними (розумний, симпатичний, коханий), що підтверджує ідею про пряму кореляцію грандіозного нарцисизму з позитивною самооцінкою (Rohmann, Neumann, & Herner, 2012). З другого боку, чимало анкет містять виключно гендерно нейтральні риси, що наводить на думку про можливі труднощі з відчуттям належності до певної статі. Зважаючи на одну з “темних сторін” нарцисизму – втрату внутрішніх меж, їхню розмитість (Rappaport, 2005), можна припустити, що гендерна недиференційованість є однією із форм її прояву. Тож дуже ймовірно, що такий суперечливий результат щодо наявності прямого зв’язку між рівнем грандіозного нарцисизму та маскулінності і гендерною недиференційованістю в Я-образі отримано через недостатню чутливість опитувальника до різних, “світлих” і “темних”, сторін нарцисизму (недаремно останні знайшли відображення в так званій концепції “темної тріади” особистості, що охоплює риси нарцисизму, макіавеллізму та психопатичності (Paulhus, & Williams, 2002)) і розгляд лише певних спільних їхніх рис. І хоча рівень вразливого нарцисизму в досліджуваній групі серед “гендерно недиференційованих” осіб не є максимальним (див. рис. 4), вважаємо, що для перевірки цієї гіпотези необхідні подальші дослідження з використанням інших діагностичних інструментів та із залученням більшої кількості респондентів.

Також було виявлено обернені статистично значущі зв’язки між шкалою “Сімейні ролі” і грандіозним нарцисизмом ($r = -0,30$, $p < 0,05$). Тобто чим більше людина наділяє себе сімейними ролями, тобто розкриває себе через сім’ю, тим меншу роль вона відводить своєму Я, своїм успіхам, і навпаки. Зважаючи на описані вище зв’язки грандіозного нарцисизму і маскулінності, така кореляція також вкладається в цю логіку, адже в умовах типового розподілу соціальних ролей саме маскулінна позиція передбачає незначну увагу до сімейного аспекту життя. До того ж виявлено негативний статистично значущий зв’язок маскулінності і вагомості соціального компонента в Я-образі (шкала “Соціальне Я”, $r = -0.28$, $p < 0.05$), який поєднує різні аспекти соціального функціонування, у тому числі сімейне.

Отримані результати наводять на думку, що позитивний Я-образ з елементами самооцінювання і самовозвеличення є модератором зв’язку грандіозного нарцисизму та маскулінної гендерної ролі. В обох цих конструктів багато спільного, власне, в аспекті образу Я, умовно названого “рефлексивне Я” (що за змістом, на наше переконання, не зовсім відповідає назві): наявність виражених рис грандіозного нарцисизму та маскулінності корелює з більш вираженими тенденціями до позитивного оцінкового ставлення до себе. Імовірно, в обох випадках така позиція пов’язана із прагненням до першості, лідерства,

високого статусу, що типово як для маскулінної позиції, так і для нарцисизму. Попри це в деяких аспектах репрезентації образу Я ці особистісні конструкти відрізняються. Зокрема, особи, в яких уявлення про себе визначається крізь призму їхніх сімейних ролей (Я-син, Я-чоловік, Я-дідусь тощо), мають порівняно нижчі показники грандіозного нарцисизму, тоді як менш виражена маскулінність має місце тоді, коли людина більшою мірою репрезентує себе через ширший соціальний контекст: Я-друг, Я-працівник, Я-філолог тощо. Отже, маскулінність як риса визначає прагнення людини до успіху, досягнень, розуміння своєї унікальності в широкому соціальному середовищі (саме тому, імовірно, виразно маскулінні люди не визначають себе через соціальні категорії, намагаючись підкреслити свою унікальність порівняно з іншими). Грандіозний нарцисизм же натомість детермінує своєрідне “змагання за першість” навіть у колі найближчих людей. Намагаючись переконати себе та інших у власній важливості та цінності, нарцистичні особистості можуть вступати в конкуренцію за першість навіть у сімейному колі: свідомо визначити в Я-образі себе через сімейну належність означатиме для них нівелювання власної значущості (несвідомо дотримуючись логіки “навіть у моїй особистості хтось іще має значення, крім мене”) або зрівняння з кимось у подібній ролі, що є неприпустимим в умовах потреби самозвеличення. Можливо також, що таке нівелювання сімейних ролей у Я-образі осіб з високими тенденціями до грандіозного нарцисизму є проявом примітивного захисного механізму знецінення, що є протилежним полюсом ідеалізації – двох найтиповіших захистів таких людей (Кернберг, 2014). У контексті роботи цього механізму єдиний спосіб подолати переживання внутрішньої порожнечі та сорому – переконатися, що інший, близький, той, хто вважався важливим (і до кого водночас людина відчувала заздрість), виявився не ідеальним.

Обмеження дослідження. Найбільшим обмеженням цього дослідження є незначна чисельність досліджуваної групи, її невірноваженість за віком і статтю. Обрана для аналізу проєктивна методика “Хто я?” в контексті інтерпретації не позбавлена певного суб’єктивізму, і результати, отримані з її допомогою, інші автори могли б витлумачити інакше. Для статистичного аналізу даних використовувалися тільки одновимірні методи; можливо, звернення до складніших процедур, наприклад моделювання, дало б більше інформації про взаємозв’язки досліджуваних явищ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на розподіл значень за шкалами нарцисизму і беручи до уваги те, що в жодного з досліджуваних не було зафіксовано нульових значень за цими показниками, можна з упевненістю підтвердити слушність думки А. Рарропорт (2005): кожен з нас певною мірою нарцистичний (р. 7). Усі ми живемо в епоху, що висуває вимоги успішності та першості, тим самим штовхаючи на шлях самозвеличення; усі ми переймаємося думкою інших про себе, переживаючи нарцистичну вразливість. Нарцисизм уже давно перестав бути виключно клінічним феноменом, і все більш очевидним є його особистісний рівень прояву, який, щоправда, не менш багатогранний і складний. Імовірно, певні аспекти такого прояву пов’язані з культурними особливостями досліджуваних: зокрема, виявлена нами дещо вища міра вразливого нарцисизму української молоді може бути пояснена характерною “терплячістю” і “песимістичністю” українського народу (Артюшенко, 2014). Водночас краще осмислити це явище можна було б на індивідуально-психологічному рівні.

Актуальне дослідження фокусує увагу на двох маніфестаціях особистісного нарцисизму – грандіозній і сенситивній (між якими не простежується статистично значущої кореляції) – і демонструє їхній тісний зв’язок з іншими аспектами ідентичності, а саме з гендерною ідентичністю. Емпірично доведено, що чим більшою мірою в особи проявляється маскулінність, тим більше вона є грандіозно нарцистична і тим менше їй властивий сенситивний нарцисизм. Такий результат частково реплікує результати інших дослідників, утім не до кінця узгоджується з ними, зокрема в аспекті найвищого рівня вразливого нарцисизму у фемінних осіб, що потребує більш детального вивчення в ході подальших досліджень. Прикметно, що позитивна кореляція маскулінності і грандіозного нарцисизму “збігається” в аспекті позитивного самоставлення, наявності в Я-концепції уявлень про себе як про хорошу, добру, успішну людину. Їхні відмінності було простежено перш за все в рольових аспектах Я-образу: якщо особам із грандіозним нарцисизмом не властиво ідентифікувати себе через стосунки з найближчими людьми – членами сім’ї, якщо характеристики себе як сім’янина, батька чи матері, брата чи сестри тощо не є виразними в їхній візії себе, то для маскулінних осіб самоідентифікація меншою мірою пов’язана з окресленням свого соціального становища, належністю до певного соціального класу чи спільноти. Такі відмінності образів Я трактуємо як різнорідність мотивів у людей із цими особистісними особливостями: якщо маскулінність як система рис, що вважаються “типово чоловічими”, орієнтує людину на досягнення

успіху, незалежність, самостійність шляхом віднайдення власної унікальності в певній сфері (і тоді соціальне порівняння їй не потрібне, ідеться про вирізнення з-поміж інших), то основний мотив нарцисизму – бути кращим, ніж інші, конкурувати за першість, що досягається нерідко шляхом використання примітивного механізму знецінення, нехтування, навіть якщо йдеться про близьких людей.

Результати дослідження поглиблюють уявлення про природу особистісного нарцисизму. Перспективою цього дослідження є можливість вивчення міжкультурних особливостей зв'язку гендера і нарцисизму, адже особливості соціальних ролей у нашому суспільстві можуть бути відмінними від західноєвропейських чи американських, де головню проводяться дослідження взаємозв'язку цих феноменів. Не до кінця з'ясованими залишаються межі особистісного і патологічного нарцисизму. Відтак доцільно визначити особливості взаємозв'язку різних маніфестацій базового нарцисизму з аспектами благополуччя, щоб з'ясувати його ролі в адаптації та підтриманні психологічного здоров'я. Крім того, дані про більш виразний прояв грандіозного нарцисизму у досліджуваних з недиференційованою гендерною ідентичністю привертають увагу психологів та відкривають можливості для вивчення особливостей нарцисизму в контексті явищ гендерної невідповідності.

Список використаних джерел

- Артюшенко, О. (2014). Сучасні риси української ментальності. *Нова парадигма*, 120, 135–142.
- Бем, С. (2004). Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов. Москва: Российская политическая энциклопедия.
- Воронина, О. А. (2000). Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе. *Общественные науки и современность*, 4, 49–20.
- Говорун, Т. В. (2002). *Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції* (Автореф. дис. д-ра психол. наук). Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, Київ.
- Иванова, Н. Л. (2009). *Социальная идентичность: теория и практика*. Москва: Современный гуманитарный ун-т.
- Кернберг, О. (2014). *Тяжелые личностные расстройства. Стратегии психотерапии*. Москва: Класс.
- Клепикова, Н. М. (2011). *Модель операционализации понятия “нарциссизм” в пределах психической нормы* (Автореф. дис. канд. психол. наук). Хабаровск.
- Клецина, И. С. (2004). *Психология гендерных отношений* (Автореф. дис. д-ра психол. наук). Санкт-Петербург.
- Клименко, М. Р. (2017). Особливості саморегуляції “здорового” нарцисизму. *Проблеми сучасної психології*, 37, 142–155.
- Кун, М., & Мак-Партланд, Т. (1984). Эмпирическое исследование установок личности на себя. В Г. М. Андреева, Н. Н. Богомолова, Л. А. Петровская (Ред.), *Современная зарубежная социальная психология: тексты* (с. 184-185). Москва: МГУ.
- Поспелова, С. В. (2014). Особливості гендерної соціалізації дівчат з різними типами статево-рольових моделей. *Вісник Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова*, 1, 262–270.
- Свинаренко, Ю. В. (2016). *Характерологічна регуляція партнерської прихильності у жінок* (Дис. канд. психол. наук). Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна, Харків.
- Соколова Е. Т., & Чечельницкая, Е. П. (2001). *Психология нарциссизма*. Москва: Психология.
- Фоменко, К. І. (2014). Здоровий нарцисизм у характеристиці самосвідомості особистості. *Науковий погляд*, 4(5), 110–118.
- Allroggen, M., Rehmann, P., Schürch, E., Morf, C. C., & Külch, M. (2018). The Relationship Between Narcissism and Personality Traits of the Five-Factor-Model in Adolescents and Young Adults: A Comparative Study. *Zeitschrift für Kinder- und Jugendpsychiatrie und Psychotherapie*, 46, 516–522.
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- Ames, D. R., Rose, P., & Anderson, C. P. (2006). The NPI-16 as a short measure of narcissism. *Journal of Research in Personality*, 40, 440–450.

Besser, A., & Priel B. (2010). Grandiose Narcissism Versus Vulnerable Narcissism in Threatening Situations: Emotional Reactions to Achievement Failure and Interpersonal Rejection. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 8, 874–902.

Campbell, W. K., & Foster, J. D. (2007). The narcissistic self: Background, an extended agency model, and ongoing controversies. In C. Sedikides, & S. J. Spencer (Eds.), *Frontiers of social psychology. The self* (pp. 115–138). New York, NY, US: Psychology Press.

Grijalva, E., Newman, D. A., Tay, L., Donnellan, M. B., Harms, P. D., Robins, R. W., & Yan, T. (2015). Gender differences in narcissism: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 141(2), 261–310.

Hendin, H. M., & Cheek, J. M. (1997). Assessing Hypersensitive Narcissism: A Reexamination of Murray's Narcism Scale. *Journal of Research in Personality*, 31, 4, 588–599.

Joff, W. G., & Sandler J. (1967). Ueber einige begriffliche Probleme im Zusammenhang mit dem Studium narziŕtischer Störungen. *Psyche*, 21, 152–165.

Kaufman, S. B., Weiss, B., Miller, J. D., & Campbell, W. K. (2018). Clinical correlates of vulnerable and grandiose narcissism: a personality perspective. *Journal of Personality Disorders*, 32, 384, 1–10.

Miller, J. D., & Campbell K. W. (2008). Comparing Clinical and Social-Personality Conceptualizations of Narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 449–476.

Miller, J., Hoffman, B., Gaughan, E., Gentile, B., Maples, J., & Campbell, W. (2011). Grandiose and vulnerable narcissism: A nomological network analysis. *Journal of Personality*, 79, 1013–1042.

Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12, 177–196.

Paulhus, D. L., Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36 (6), 556–563.

Rappoport, A. (2005). Co-Narcissism: How We Adapt to Narcissistic Parents. *The Therapist*, 1, 1–8.

Raskin, R. N., & Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports*, 45(2), 590.

Rogoza, R., Āemojtel-Piotrowska, M., Kwiatkowska, M. M., & Kwiatkowska, K. (2018). The Bright, the Dark, and the Blue Face of Narcissism: The Spectrum of Narcissism in Its Relations to the Metatraits of Personality, Self-Esteem, and the Nomological Network of Shyness, Loneliness, and Empathy. *Frontiers of Psychology*, 9:343. doi: 10.3389/fpsyg.2018.00343.

Rohmann, E., Neumann E., & Herner M. (2012). Grandiose and Vulnerable Narcissism. *European Psychologist*, 17, 279–290.

Sedikides, C., Rudich, E. A., Gregg, A. P., Kumashiro, M., & Rusbult, C. (2004). Are normal narcissists psychologically healthy? Self-esteem matters. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 400–416.

Twenge J. M., & Campbell W. K. *The narcissism epidemic: Living in the age of entitlement*. New York, NY, US: Free Press; 2009.

Wink, P. (1991). Two Faces of Narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 590–597.

Wolven, K. E. (2015). *Grandiose and Vulnerable Narcissism: Where Do the Emotional Differences Lie?* *Psychology Theses*. Aiken, SC: University of South Carolina.

Zajenkowski, M., & Szymaniak, K. Narcissism between facets and domains. The relationships between two types of narcissism and aspects of the Big Five (2019). *Current Psychology*, pp. 1–10. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s12144-019-0147-1>

References

Allroggen, M., Rehmann, P., Schürch, E., Morf, C. C., & Külch, M. (2018). The Relationship Between Narcissism and Personality Traits of the Five-Factor-Model in Adolescents and Young Adults: A Comparative Study. *Zeitschrift für Kinder- und Jugendpsychiatrie und Psychotherapie*, 46, 516–522. (in German)

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing. (in English)

Ames, D. R., Rose, P., & Anderson, C. P. (2006). The NPI-16 as a short measure of narcissism. *Journal of Research in Personality*, 40, 440–450. (in English)

Artyushenko, O. (2014). Suchasni rysy ukrainskoi mentalnosti [Modern features of the mentality of Ukraine]. *Nova paradyhma*, 120, 135–142. (in Ukrainian)

- Bem, S. (2004). *Linzy gendera: Transformatsiya vzglyadov na problemu neravenstva polov* [The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality]. Moscow: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya. (in Russian)
- Besser, A., & Priel B. (2010). Grandiose Narcissism Versus Vulnerable Narcissism in Threatening Situations: Emotional Reactions to Achievement Failure and Interpersonal Rejection. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 8, 874–902. (in English)
- Campbell, W. K., & Foster, J. D. (2007). The narcissistic self: Background, an extended agency model, and ongoing controversies. In C. Sedikides & S. J. Spencer (Eds.), *Frontiers of social psychology. The self* (pp. 115–138). New York, NY, US: Psychology Press. (in English)
- Fomenko, K. I. (2014). Zdorovyi nartsyzm u kharakterystytsi samosvidomosti osobystosti [Healthy narcissism in the characterization of personality consciousness]. *Naukovyi pohliad*, 4(5), 110–118. (in Ukrainian)
- Grijalva, E., Newman, D. A., Tay, L., Donnellan, M. B., Harms, P. D., Robins, R. W., & Yan, T. (2015). Gender differences in narcissism: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 141(2), 261–310. (in English)
- Hendin, H. M., & Cheek, J. M. (1997). Assessing Hypersensitive Narcissism: A Reexamination of Murray's Narcism Scale. *Journal of Research in Personality*, 31, 4, 588–599. (in English)
- Hovorun, T. V. (2002). *Sotsializatsiya stati yak faktor rozvytku Ya-kontseptsii*: Avto-ref. dys. ... dokt. psykhol. nauk [Gender socialization as a factor of self-concept development: Abstract of Thesis ... Doctor of Psychological Sciences]. Kyiv. (in Ukrainian)
- Ivanova, N. L. (2009). *Sotsialnaya identichnost: teoriya i praktika* [Social Identity: Theory and Practice]. Moscow: Sovremennyy gumanitarnyy universitet. (in Russian)
- Joff, W. G., & Sandler J. (1967). Ueber einige begriffliche Probleme im Zusammenhang mit dem Studium narziŹtischer Störungen. *Psyche*, 21, 152-165. (in German)
- Kaufman, S. B., Weiss, B., Miller, J. D., & Campbell, W. K. (2018). Clinical correlates of vulnerable and grandiose narcissism: a personality perspective. *Journal of Personality Disorders*, 32, 384, 1–10. (in English)
- Kernberg, O. (2014). *Tyazhelyye lichnostnyye rasstroystva. Strategii psikhoterapii* [Severe personality disorders. Psychotherapy strategies]. Moscow: Klass. (in Russian)
- Klepikova, N. M. (2011). *Model operatsionalizatsii ponyatiya "nartsizm" v predelakh psikhicheskoy normy: avto-ref. dis. ... kand. psikhol. nauk* [A model for the operationalization of the concept of "narcissism" within the limits of the mental norm: Abstract of Thesis ... Candidate of Psychological Sciences]. Khabarovsk. (in Russian)
- Kletsina, I. S. (2004). *Psikhologiya gendernykh otnosheniy*: Avto-ref. dis. ... dokt. psikhol. nauk [Psychology of gender relations: Abstract. of Thesis ... Doctor of Psychological Sciences]. St. Petersburg. (in Russian)
- Klymenko, M. R. (2017). Osoblyvosti samorehulyatsii "zdrovoho" nartsyzmu [Features of self-regulation of "healthy" narcissism]. *Problemy suchasnoi psikhologii*, 37, 142–155. (in Ukrainian)
- Kun, M., & Mak-Partland, T. (1984). Empiricheskoye issledovaniye ustanovok lichnosti na sebya [An empirical investigation of self-attitudes]. In G. M. Andreyeva, N. N. Bogomolova, & L. A. Petrovskaya (Eds.), *Sovremennaya zarubezhnaya sotsialnaya psikhologiya: teksty* [Modern foreign social psychology: texts] (s. 184–185). Moscow: MGU. (in Russian)
- Miller, J. D., & Campbell K. W. (2008). Comparing Clinical and Social-Personality Conceptualizations of Narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 449–476. (in English)
- Miller, J., Hoffman, B., Gaughan, E., Gentile, B., Maples, J., & Campbell, W. (2011). Grandiose and vulnerable narcissism: A nomological network analysis. *Journal of Personality*, 79, 1013–1042. (in English)
- Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12, 177–196. (in English)
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36 (6), 556–563. (in English)
- Pospyelova, S. V. (2014). Osoblyvosti hendernoi sotsializatsii divchat z riznymy typamy statevorolovykh modelei [Features of gender socialization of girls with different types of sex role models]. *Visnyk Odeskoho Natsionalnoho universytetu im. I. I. Mechnykova*, 1, 262–270. (in Ukrainian)
- Rappoport, A. (2005). Co-Narcissism: How We Adapt to Narcissistic Parents. *The Therapist*, 1, 1–8. (in English)
- Raskin, R. N., & Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports*, 45(2), 590. (in English)

Rogoza, R., ĩemojtel-Piotrowska, M., Kwiatkowska, M. M., & Kwiatkowska, K. (2018). The Bright, the Dark, and the Blue Face of Narcissism: The Spectrum of Narcissism in Its Relations to the Metatraits of Personality, Self-Esteem, and the Nomological Network of Shyness, Loneliness, and Empathy. *Frontiers of Psychology*, 9:343. doi: 10.3389/fpsyg.2018.00343. (in English)

Rohmann, E., Neumann E., & Herner M. (2012). Grandiose and Vulnerable Narcissism. *European Psychologist*, 17, 279–290. (in English)

Sedikides, C., Rudich, E. A., Gregg, A. P., Kumashiro, M., & Rusbult, C. (2004). Are normal narcissists psychologically healthy? Self-esteem matters. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 400–416. (in English)

Sokolova, Ye. T., & Chechel'nitskaya, Ye. P. (2001). *Psikhologiya nartsissizma* [Psychology of narcissism]. Moscow: Psikhologiya. (in Russian)

Svynarenko, Yu. V. (2016). *Kharakterolohichna rehuliatsiia partnerskoi prykhylnosti u zhinok: Dys. ... kand. psykhol. nauk* [Characteristic regulation of partner attachment in women: Abstract of Thesis ... Candidate of Psychological Sciences]. Kharkiv. (in Ukrainian)

Twenge J. M., & Campbell, W. K. (2009). *The narcissism epidemic: Living in the age of entitlement*. New York, NY, US: Free Press. (in English)

Voronina, O. A. (2000). Sotsiokulturnyye determinanty razvitiya gendernoy teorii v Rossii i na Zapade [Sociocultural determinants of the development of gender theory in Russia and on the West]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost*, 4, 49–20. (in Russian)

Wink, P. (1991). Two Faces of Narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 590–597. (in English)

Wolven, K. E. (2015). *Grandiose and Vulnerable Narcissism: Where Do the Emotional Differences Lie? Psychology Theses*. Aiken, SC: University of South Carolina. (in English)

Zajenkowski, M., & Szymaniak, K. Narcissism between facets and domains. The relationships between two types of narcissism and aspects of the Big Five (2019). *Current Psychology*, pp. 1–10. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s12144-019-0147-1> (in English)